

KÖRÖSY JÓZSEF*

Pályakép: egy klasszikus sikertörténet

PEST VÁROS KÉPVISELŐTESTÜLETE az 1867-es kiegyezést követően — KELETI KÁROLY ösztönzésére — nyomban foglalkozni kezdett egy saját fennhatósága alatt működő statisztikai hivatal felállításával. A szándék 1869 őszére érett határozattá, s a főváros pályázatot írt ki a hivatal igazgatói állására. A városatyák választása egy huszonöt éves fiatalemberre: KÖRÖSI JÓZSEFRE esett. A december 2-i közgyűlés egyöntetűen megszavazta a fiatalember kinevezését.

Kőrösi József — másfél évszázaddal ezelőtt — 1844. április 20-án látta meg a napvilágot. Apja, HAJDUSKA JÓZSEF, zsidó kereskedő volt, aki sikertelen pesti üzletvitelét felhagyva, Békés megyébe települt, s gazdálkodással próbálkozott, de hamar tönkrement bele. Anyját hat éves korában elvesztette. A félárva fiút POLLÁK HENRIK — Hajduska sógora — vette magához tanulni. A gimnázium elvégzése után Kőrösinek nem volt módja arra, hogy tanulmányait folytassa. Hivatalnokként helyezkedett el az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnál. Emellett — ha csak tehette — bejárta az európai hírnemzetgazdász, KAUTZ GYULA előadásaira. KONEK SÁNDORNÁL statisztikát hallgatott, közben cikket írt KEMÉNY ZSIGMOND *Pesti Napló*jába. Kemény Zsigmond és GOROVE ISTVÁN is felfigyelt a fiatal autodidakta írásaira. Alig jelent meg néhány közleménye a *Pesti Napló*ban, Kemény máris megtette lapja rovatvezetőjének. Gorove pedig minisztériumába hívta, a Földművelési és Kereskedelemügyi Minisztérium Statisztikai Osztályára. Egyúttal az Országos Statisztikai Tanács is tagjai közé választotta. A fiatalember 1869-ben változtatta meg nevét Hajduskáról Kőrösire, s ekkoriban tért át a protestáns hitre. Pályázatát a *Pesti Napló* közgazdasági rovatvezetőjeként nyújtotta be.

Amikor Kőrösi kézhez kapta kinevezését, ami feljogosította őt hivatala irányítására, a hivatal még nem létezett. Azt neki kellett megszerveznie, mégpedig sürgősen, mert 1870. január 3-án, pontosan négy héttel kinevezése után, kezdődött a népszámlálás. Kőrösi szorongatott helyzetében — még a népszámlálás beindulása előtt — rövid külföldi kiküldetést kérelmezett. Követhető mintákat keresett. Bécs és Berlin statisztikai hivatalainak szervezetét, működését, technikáit és módszereit akarta előben látni, mielőtt saját hivatalának szervezésébe és a fővárosi népszámlálás „levezenylésébe” belefog. Nem járultak hozzá útjához. A mindössze tíz napos kiküldetésre

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az OTKA Alapítvány tette lehetővé.

csak 1870 márciusában — a népszámlálás lebonyolítása után — kerülhetett sor. Hazatérése után azonnal tervezettel fordult a városvezetéshez. Ebben felvázolta a fővárosi statisztikai hivatal és szolgálat szervezeti rendjéről kialakított elképzeléseit. Független ügyvitelt és adatfeldolgozási lehetőséget igényelt — ezáltal hivatala és a városi statisztikai bizottság jogállásának rendezését akarta elérni — négy státust kért, s javasolta, hogy Buda és Pest a statisztikai adatgyűjtés szempontjából egy egységet képezzen. A városvezetés csaknem minden javaslatát elfogadta. A főváros statisztikai bizottsága ellenőrzési jogkörét fenntartotta ugyan, de a független hivatali működés elé nem gördített akadályt. A státusokat is megszavazta, bár a négyből egyet menet közben valahogy lespórolt. Pest és Buda együtt kezelése ekkor még nem valósulhatott meg. A javaslat mégsem volt hiábavaló: a budai városvezetés felszólítást kapott, hogy szervezze meg saját — később a pestiével összhangba hozható — statisztikai adatgyűjtését és -szolgáltatását.

A hivatal így 1870 nyarán létrejött, a hivatali működés alapfeltételei azonban hiányoztak. Kőrösi számára nyilvánvaló volt, hogy ha az eredeti felállítás: a három fős személyzet, a kis fizetések, az előmeneteli lehetőségek korlátozottsága, az alacsony hivatali presztízs s mindennek nyomán a hivatali fluktuáció marad, akkor intézménye nemigen vergődik többre egy álmos kis hivatalnál, amelybe a tíz évenként kötelező népszámlálás visz némi izgalmat és felfordulást. Ilyenkor a főváros a hivatal segítségére siet, átirányít néhány segéderőt az adóhátraléki osztályról s napidíjasok bevetésére ad lehetőséget, mint tette az 1870-es census idején. Kőrösi mindent megtett, hogy ezt a felállást alapjaiban megváltoztassa. Hivatalszervezési erőfeszítései azonban éppen ezen a kulcsfontosságú területen — a személyi állomány kialakítása terén — csaknem megfeneklettek. A főváros még csak hajlott volna rá, hogy egy, mai méretekkel mérve, igazán szerény — hat-hét, majd nyolc-kilenc fős — apparátus kialakulhasson, a Belügyminisztérium viszont rendre visszautasította az igazgató státusigényeit. A ténykedését övező bizalmatlan légkörben Kőrösinek már az is megfordult fejében, hogy a neki „oly drágává vált helyétől való megválás gondolatával foglalkozzék.” Végülis maradt, s egy csaknem negyedszázadon át húzódó — kicsinyes huzavonáktól terhelt — küzdelemben keresztülvitte akaratát. Megcsinálta a hivatalt.

AZ ITTHONI NEHÉZSÉGEKÉRT BŐSÉGESEN KÁRPÓTOLTA Kőrösit az a gyorsan megszerzett presztízs, amit a statisztika nemzetközi mezőnyében vívott ki magának és megalapozódással küszködő kis hivatalának. Alig telt el három év bécsi és berlini — mintát kereső — tanulmányútja után, s már nála kopogtatott a bécsi városi tanács kiküldöttje, JOSOPHY tanácsnok, hogy a náluk esedékes átszervezés és az új adatfelvételi, -feldolgozási rendszer kialakítása előtt a budapesti mintát tanulmányozza. Kőrösi hivatala ugyanis néhány év alatt a városi statisztika művelésének európai hírű intézménye lett. Adatgyűjtési és -szolgáltatási rendje mintaszerűen sokirányú,

szervezett és rugalmas volt, adatfelvételi technikái és módszerei átvételre csábítottak. Bárha London statisztikája elérné azt a színvonalat, amit a budapesti városi statisztikai szolgálat képvisel a világban, — írta a *Westminster Review* 1876-ban.

A külföldi elismertséget nemzetközi megbízatások jelzik. Az 1872-es szentpétervári VIII. nemzetközi statisztikai kongresszus Budapestet jelölte ki a következő — 1875-ös — kongresszus színhelyéül. Ez a határozat a magyarországi statisztika egészének megbecsültségét mutatta. Abban viszont már kifejezetten Kőrösi hivatalának elismertsége fejeződött ki, hogy a szentpétervári kongresszus, Berlinnel együtt, Budapestet bízta meg a nagyvárosok népmozgalmi és pénzügyi statisztikájának szerkesztésével. A berlini hivatal időközben visszalépett, így a megbízás nyomán született két kiadványsorozat: a *Mouvement de la Population des grandes villes* és a *Statistique des finances des grandes villes* valamennyi kötete Budapestről került ki. Az 1875-ös budapesti kongresszus egyik témája a nemzetközi városi statisztika rendszerének és az adatgyűjtés rendszerességének kialakítása volt. A kongresszus Budapestet azzal bízta meg, hogy az ország városainak adatait folyamatosan összegezze és továbbítsa a központnak. Kőrösi ezt a munkát a kelet-európai térség egészére kiterjesztette, s ebben a tárgykörben 1878 és 1895 között tizennyolc évkönyvet jelentetett meg.

BUDAPEST A VILÁGSTATISZTIKA EGYIK KÖZPONTJA LETT. Ebben a Keleti Károly majd JÉKELFALUSSY JÓZSEF vezette országos hivatal mellett a kis fővárosi hivatalnak, s nem utolsó sorban annak volt nagy szerepe, hogy mindkét intézmény — de a fővárosi különösen — zseniálisan menedzselte tevékenységét. Kőrösi mindent megtett, hogy a világ elé, a nemzetközi figyelem látóterébe vigye hivatalát. Az 1873-as bécsi világkiállításon a hivatal statisztikai gyűjteményei különdíjban részesültek, s a párizsi világkiállításon is kitüntető figyelem övezte a budapesti városi statisztikát. Kőrösi lehetőleg minden fontosabb nemzetközi demográfiai, statisztikai, közegészségügyi, közoktatási kongresszuson, szakosított kiállításon részt vett, többnyire a szervezők, irányítók, ötletadók között. „Rajta volt” minden új fejleményen, kezdeményezésen. Aki a statisztikában valami lényegeset alkotott, képviselt, azzal előbb-utóbb — munkatársként, vitapartnerként, barátként — kapcsolatba került. Ideálja az egységesen értelmezhető világstatisztika megteremtése volt. Impulzív egyéniségének nagy része volt abban, hogy 1885-ben létrejött a Nemzetközi Statisztikai Intézet.

Hamar „bedolgozta” magát a nemzetközi statisztika élmezőnyébe, s a századvégi világstatisztika formálódásának meghatározó személyisége lett. A statisztika egyik legfontosabb fejlettségi mutatóját a homogenizáltsági szintben: a standardizált felvételi technikákban, a nemzetközileg egységes halálloki és foglalkozási nomenklatúrákban, a népszámlálások összehasonlíthatóságában, a nyilvántartások nemzetek közötti összehangoltságában látta. Saját módszerei, sajátos szemlélete, adatfelvételi technikái, gyakorlati javaslatai nemzet-

közileg ismertek és vitatottak voltak. Születési és halálozási adatlapjai mintául szolgáltak a világban. A születési és termékenységi statisztika terén angolul közzétett módszertani megoldása: a mortalitási táblákhoz hasonlóan szerkesztett natalitási táblái közkeletűek lettek a demográfusok körében.

Az a rendkívüli innovatív készség, ami Kőrösi életművének talán leglényegesebb vonása, az index-számítás terén is érvényesült. Nevéhez fűződik a standardizált halálozási arányszám, amellyel a népesség koreloszlásának (előregedettségének) torzító hatását kísérelte meg kiszűrni a halálozás mutatószámából. A párhuzamos változások relatív intenzitásának mérhetőségére kidolgozott módszertani javaslata a fertőző betegségek terjedésének szabályszerűségeire hívta fel a figyelmet. A módszer egy nehéz dilemmához: a himlőoltás bevezethetőségének eldöntéséhez szól hozzá. Kőrösi a védőoltás bevezetése mellett érvelt számításaival. A fertőző népbetegségek okait és terjedését vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a megelőzési stratégiák alkalmazása nem csak — szakkörökben Európa-szerte vitatott — lehetőség, azt a közegészségügyi hatóságok köteletségévé kell tenni. A kötelező himlőoltás mellett a diftéria elleni (BEHRING-féle) védőoltás bevezetését is szorgalmazta.

Az olajozottan működő hivatali adatszolgáltatás és a tudományos adatelemzés a fővárosi adminisztráció része, a statisztikus a városi közélet részese lett. Kőrösi a közjó előmozdítását, a városigazgatás orientálását hivatali kötelességének tartotta. Olyan kezdeményezések fűződnek nevéhez mint az iskolaköteles gyerekek kötelező összeírása, a tandíj szabályozása, Terézváros kettéosztása, a választókerületek rendezése, a tűzkár-pénztár létrehozása, a Fővárosi (ma Szabó Ervin) Könyvtár megalapítása. Első jelentős dolgozatának témája: a nyomor és a magas halálozási arány összefüggéseinek kutatása egész életében foglalkoztatta. Azon fáradozott, hogy felismerései beépüljenek a közigazgatás gyakorlatába. Anketót hívott össze, intézkedéseket sürgetett a lakások zsúfoltságának enyhítése, a lakásra alkalmatlan helyiségek felszámolása és a szociális lakásépítés beindítása érdekében. Kijárta, hogy a városi közgyűlés elfogadja a fertőző betegségek bejelentésének kötelezettségét, s Budapesten is bevezessék a kötelező védőoltásokat. Nagy szerepe volt a fővárosi járványkórház felállításában. (1886) és a Poliklinika átszervezésében.

SOKAT TETT AZÉRT, hogy a budapesti kereskedelem és pénzforgalom a nemzetközi minták és normák szerint intézményesüljön. Kialakította a városi árstatisztikát, a tőzsdefigyelés rendszerét, érdemei vannak a központi takarékpénztár létrehozása körül, folyamatosan foglalkozott az adóreformok kérdéseivel, s szorgalmazta a fővárosi közraktárak s egy elevátor felépítését. *A főváros földje* c. 1893-as röpirata *Lex Kőrösi* néven ismertté — s a gyárosok körében hírhedtté — vált határozat alapjául szolgált. Ebben a fővárosi önkormányzat véget vetett az iparpártolás címén folyó olcsó telekeladásoknak.

A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójára Kőrösi elérte, hogy hivatala fontos tényező, ő maga pedig tekintélyes személyiség

lett a fővárosban és az országban. Nagy műve: a Hivatal 1890-ben már nagyon hasonlított ahhoz, amilyennek húsz évvel azelőtt elképzelte. A mű végére a negyedszázados jubileum évében: 1893-ban tett pontot, amikor — legjobb tanítványa, THIRRING GUSZTÁV személyében — a főváros hozzájárulásával kinevezhette az intézmény igazgatóját.

ANNAK IDEJÉN KÖRÖSINEK NEM VOLT MÓDJA arra, hogy egyetemet végezzen, negyven évesen viszont már magántanárként oktathatta a statisztikát a budapesti egyetemen. A kolozsvári egyetem 1896-ban díszdoktori címmel tisztelte meg. Ugyanebben az évben parlamenti képviselőnek jelöltette magát a szobranci kerületben, de TOMCSÁNYI LÁSZLÓVAL szemben alulmaradt a választási küzdelemben. Külföldi megbecsültségét számos nemzetközi kitüntetés, hazai elismertségét pedig az a ritka megtiszteltetés jelzi, hogy a millennium évében a király „szántói” előnévvel nemesi rangra emelte. Ettől fogva ipszilonnal írta nevét. Formálisan is beérkezett. A dualizmus korabeli asszimiláns zsidóság karrierlehetőségei — a kiegyezést követő negyedszázadban legalábbis — csaknem korlátlanok voltak. Igaz, asszimilációs készségük sem igen ismerte a korlátokat. Körösy lelkes pártfogója volt Budapest magyarosodásának, s a nemzetiségi feszültségek feloldását az etnikumok maradéktalan beolvadásában látta. 1880-ban 1000 koronás alapítványt tett a magyarosodás ügyét elősegítő felső-magyarországi tanítók jutalmazására, s több statisztikai dolgozatában dokumentálta a felvidéki falvak „eltótosodását”, és a „tót-magyar nyelvhatár” alakulását.

A kilencvenes évek végétől sokat betegeskedett a szívével. Pedig éppen ekkoriban került egy olyan feladat elé, amelyet évtizedes, szívós előkészítő munkája tett vágyálomból reális lehetőséggé. A Nemzetközi Statisztikai Intézet 1901-es budapesti ülésén megbízást kapott a világ legutóbbi népszámlálásainak összehasonlító összegezésére. A kereskedelmi minisztérium 10.000 koronás támogatásával s a Magyar Földrajzi Társaság együttműködésével úgy látszott, hogy a „világszámlálás” térképes feldolgozása megvalósítható közelségbe kerül. Agyonhajszolt szervezete azonban már nem bírta a korábbi évtizedekben kialakított munkatempót: orvosai egyre többször és egyre hosszabb időre tiltották el a munkától. Akadémiai rendes tagsági székfoglalójául a századvég magyar tudományos életének statisztikai elemzését választotta. Agyhoz kötött betegként dolgozott a témán, de már nem tudta befejezni. Félben maradt dolgozatok, rengeteg ötlet, beváratlan ígéret közepette, hatvanhárom éves korában érte a halál.

A magyarországi statisztika nagy korszaka: a dualizmus évtizedei bővelkednek eredeti elmékben, hatalmas *opus*okban, nagy szervezőkben. A tradíció később is színvonaltartásra kötelezett. Talán ezért is, a statisztika nagy egyéniségei mindig szívesen vállalták az emlékezés és méltatás műfajait, s egymásról szólva, nem fukarkodtak a dicsérettel. Körösyt általában külön hely illeti meg a méltatásokban. „Ő volt az első világhírű magyar statisztikus, ő kapcsolta

be a magyar statisztikát a világstatisztikába, lelki közösségben élt tudományának legkiválóbb korabeli képviselőivel” — írta róla életművének monográfiusa, SAILE TIVADAR. A pályatársak és a fénykorra emlékező utódok: THIRRING GUSZTÁV, Saile Tivadar, BUDAY LÁSZLÓ, LAKY DEZSÓ, SZABADY EGON szemében Kőrösy az istenáldotta tehetség. Problémafelvetéseiben, módszertani javasolataiban, közéleti kezdeményezéseiben, újításaiban, szervezéseiben egy rendkívül kreatív és mozgékony elme adott jelt magáról. Amibe belefogott, abból előbb-utóbb nagy valószínűséggel minta lett, az — ha vitatható volt is — új orientációkra, lehetőségekre hívta fel a figyelmet, a szakma egésze előtt nyitott perspektívákat.

VIKTÓRIÁNUS APÁK ÉS FIÚK

HA MOST MAGÁT A KÖRÖSY-PÁLYAKÉPET TEKINTJÜK, akkor abban egy — korántsem egyedülálló vagy ritkaságszamba menő — karrier áll előttünk a magyarországi polgárosodás lendületbe kerülésének korából. Klasszikus sikertörténet a szokványos példázatos magyarázattal: a karrierhez eredetiség kell és intelligencia a kérdésfelvetésekben, a célok kitűzésében; szorgalom és munkabírási a célok kivitelezésében. Tehetség, *self made man*-vasakarat és szerencse. Csak ennyi? Ennyi kellett volna az ifjú Hajduskának, hogy úrrá legyen indíttatásának mostoha körülményein, s helyet csináljon magának a pesti szellemi életben? Ennyi és még valami: a sikertörténethez az is hozzátartozik, hogy az a magyarországi elitformálódások ritka jó csillagzata alatt indult. A kiegyezés utáni években kivételes lehetőség adódott arra, hogy a rátermetség és érdem érvényesülhessen.

Ami alapvetően fontos: az ambíciózus ifjúnak volt hol megmutatnia magát. A készülődés kínosan hosszúvá nyúlt évtizedei után — szinte máról holnapra — tág terek nyíltak az érvényesülés előtt. A közélet változatos színterei: képviselői üléstermek, kávéházi asztaltársaságok, szalonok, szerkesztőségek, baráti körök, hivatalok.

A politikai közírás — korábban egyedülállóan tág horizontú — fórumához: Kemény Zsigmond *Pesti Naplójához*, új lapok, mozgékonyabb szellemiségű zsurnalisztika kezdett felzárkózni. Az új újságírás vezető publicistái: RÁKOSI JENŐ (*Reform*), FALK MIKSA (*Pester Lloyd*), ÁGAI ADOLF (*Borsszem Jankó*) s vonzáskörök csakhamar törzsasztalaikat is kialakították a Fürdő (ma József Attila) utcai Kávéforrásban, a hetvenes évek literátorainak ezen a kedvelt találkozóhelyén, amelyet a budapesti irodalmi kávéházak egyik őseként őrzött meg az emlékezet. Az új és újjáéledt közigazgatási intézmények és köztestületek mellett a polgárosuló—városiasodó Pest majd Budapest mindennapjaiban nagy szerepük lett a társasélet forgalmas gyűjtőhelyeinek. Közintézményekben és magánházakban, például a WOHL-kisasszonyok (JANKA és STEFÁNIA) szalonjában, közéleti notabilitások eszmecsereinek fontos helyszínén, vagy KECSKEMÉTHY AURÉL — bohémebb kompániáknak s nevezetes kuglipartiknak helyet

adó — krisztinavárosi házában. Az akadémiai keretek között kibővült közszereplési lehetőségek mellett a művelődésre szerveződött baráti összejövetelekről is meg kell emlékeznünk; az olyan — esetenként nagyívű pályáknak indítást adó — kis társulásokról, mint amilyen a „Kiskör”, a BEÓTHY-testvérek (ÁKOS, az író és LEÓ, a társadalomtudós), a diplomata és politikai közíró KÁLLAY BÉNI s a politikus SZÖGYÉNY LÁSZLÓ társasága lehetett.

NAGY LETT A KÖZHIVATALOK TEKINTÉLYE s a köztisztviselői pálya vonzása. A kiegyezés körüli évek politikai elitje előtt — a kortárs és későbbi korszakmonográfus, HALÁSZ IMRE találó megjegyzése szerint — „a jólétnek egy álmodott eldorádója lebegett, melyben az állam végtelen sokat tesz a polgárokért, a polgárok végtelen keveset tesznek az államért.” Ez a meggyőződés példátlanul magas mércék elé állította a köztisztviselői teljesítményt. A hivatali karrier komoly becsben állott, egy minisztériumi fogalmazói státusajánlat különös megtiszteltetésnek, nagy szerencsének számított. Közületek, pénzintézetek, biztosítótársaságok, minisztériumok szobáiban, a hivatali ügyvitelen túlmenően, esetenként — a kortárs GYÖRGY ENDRE kifejezésével élve — „a szakszerű művelődés oázisai” is kialakultak. Ilyen hivatal volt például a földhitelintézet (ARANY LÁSZLÓ), ANDRÁSSY GYULA miniszterelnökségének sajtóosztálya, és a földművelés- és kereskedelemügyi tárca (GOROVE GYULA) statisztikai osztálya.

A Deák-párti idők ambíciózus ifjainak pályája — ahogy apáiké is egykoron — általában lírai vagy drámai költeményekkel, verses beszélyekkel, szépprózával indult. Felserdülvén az ifjú, irodalmi babérokra vágyott, a férfikor küszöbén a tisztségviselőt vonzotta. Előbb a szalonok, a *Hölgyfutár* vagy valamely divatlap: a hölgyek figyelme és tetszése; aztán a hivatali szoba, a katedra, a közéleti pálya: a polgári presztízs és családi tekintély. Az ifjonti és férfikori ambíciók világa általában nem különült el mereven egymástól. A közélet kiegyezéskori szellemi-politikai elitje: a HALÁSZ GÁBOR eszéiben megörökített „magyar viktóriánusok” idősebb generációi körében a hivatali státus, a szakmába tagolódottság, a közéleti pozíció természetszerűen megfért a poétai-műértői-irodalmári hajlamok, tudósi kedvtelések tovább ápolásával. Az ő anglofil ízlésviláguk természetszerűen idegenkedett a szakma és a kedvtelés racionális-modern szétválasztottságától, s hajlott rá, hogy az „educated amateur” szigetországi mintájára hangolódják. S ha ez az alapbeállítódás a modernizátori szellemiségű, gyakorlatiasabb, ifjabb generációk: a „viktóriánusok” — negyvenes-ötvenes években született — második-harmadik nemzedékének köreiből módosult is, azért az ő szakmai-közéleti karrierjüket sem uralta el igazán a professzió racionális-célirányos rutinja. A hivatal és hivatás sajátos egybefonódottsága, a főhivatalnok poéta és poétai lelkületű, tudós köztisztviselő az ő soraikban sem ment ritkaságszámba. Arany László, a földhitelintézet titkára majd igazgatója, nappal a magyar *Gründerzeit* napi ügyleteit igazgatta, este és éjjel a *Délibábok hőse* strófáin kereste az igazitaniva-

lót. A költő-műfordítóként, sajnos, ma már nem eléggé méltányolt VARGHA GYULA az országos statisztikai hivatal elnökségéig vitte. S az irodalmár indíttatás a Malthus-fordító, földművelésügyi miniszter, György Endre röpiratain, a bankszakértő és statisztikus Beöthy Leó — létezés-alkalmazkodás-pusztulás-túlélés kérdéseit feszegető — társadalomgenetikai munkásságán éppúgy átsüt, mint a boszniai főkormányzó: Kállay Béni ihletett MILL-fordításán és a Mill-i szabadságesszmét értelmező fejtegetésein.

Az ifjú Kőrösy József karrierjének kezdeteit — a generációjában szokványos pályakezdetektől eltérően — nem szépirodalmi darabok, nagyívű széptani, bölcséleti témák jelzik. Ezek helyén egy napi megélhetési gondokkal küszködő szorgalmas autodidakta részletkérdéseket taglaló napilap-cikkeit találjuk: gyakorlatias, szakszerű fejtegetéseket a „munkaerőkalmitás” okairól, a bankok jogállásáról és az állami számvevőség függetlenségének feltételeiről. Ezekben a cikkekben a Kautz Gyulánál vendéghallgatóként megismert liberális gazdaság szemlélet: a társulás, a vállalkozás és a verseny szabadsága, a gazdaság államtalanítása, a rendies kötelmekről megtisztított szerződés kérdésköre életközben, olyan aktuális közigazgatási, várospolitikai ügyekhez kapcsolódva vetődik fel, mint a részvénytársulatok engedélyezési reformja, az út- és csatornaépítés felgyorsításának előázhatatlansága.

Előbb a *Pesti Napló* adott helyet ezeknek az írásoknak, majd — 1870-től — Rákosi Jenő lapja, a *Reform*. A *Pesti Napló* fölött lassan eljárt az idő. A lapot a korosodó különc: Kemény Zsigmond legendásan feledékeny és rapszódikus vezetési stílusa már nem tudta összetartani. A kortárs hírlapíró és korszakmonográfus: Halász Imre emlékezése szerint a hetvenes évek elején már az a szóbeszéd járta, hogy a *Napló*t nem szerkesztik, — az csak úgy szerkesztődik. A megszűnés előtt vegetáló laptól sokan — közöttük Kőrösy is — átpártoltak a konkurrens *Reform*hoz.

Hírlapírói sikerei Kőrösy hivatali előmenetelét is egyengették. Huszonhárom évesen Gorove minisztériumának statisztikai osztályára került: HUNFALVI JÁNOS, FÉNYES ELEK, Beöthy Leó, Keleti Károly, BORSI JÓZSEF és Halász Imre társaságába. A kis modernizátor-csapat: „negyvennyolcasok” (Borsi, Fényes, Hunfalvi) és fiatalok vegyesen — Keleti Károly vezetésével — a magyarországi statisztika intézményesítésén munkálkodtak.

STATISZTIKÁN EKKOR MÉG JOBBÁRA A STÁTUSLEÍRÁST: az állam földjének, népének és kormányzati-igazgatási rendszerének leírását értették. Ugyanakkor voltak már hagyományai a mai értelemben vett számtáblázatos, valószínűségszámításra alapozott statisztikának is, amit ekkoriban inkább „politikai aritmetikának” neveztek. Ennek képviselőit: a „táblarabókat” a csaknem másfél százados múltú — „igazi” — államföldrajzi statisztika művelői sokáig nem sokra tartották. Keleti Károly hivatalba lépése kezdetétől — 1867-68-as programadó írásaitól — fogva a számtáblázatos statisztika híve volt. Ennek intézményesítésén dolgozott, a korabeli, leginkább

jövőbe mutató, minták: a belga módszer és rendszer s a porosz szervezet alapul vételével. Körösy Konek Sándor óráin ezt az újabb — QUETELET nyomdokait követő — irányzatot: a leíró „honismét” lassan háttérbe szorító „aritmetikai” statisztikát (is) tanulta. A belga-porosz iskola híve volt, amikor benyújtotta pályázatát a székesfővárosi statisztikai hivatal élére. S nyert.

AVÁROSVEZETÉS NEHÉZ DÖNTÉS ELÉ KERÜLT. Nyolc pályázó: csupa szaktekintély és neves közéleti férfiú közül kellett kiválasztania a kedvezményezettet. A jelöltek között volt Fényes Elek és Hunfalvi János, az államföldrajzi statisztika kiválóságai, akiktől ugyanakkor az „aritmetikai irány” sem volt idegen, s mindkettejük könyvek, közlemények tucatjaira hivatkozhatott. Olyan notabilitások is megpályázták az állást mint RÓZSA KÁROLY, a királyi tábla irodaigazgatója és KÜRTHY JÁNOS, nagyváradi egyetemi tanár. A városatyák mégis a huszonöt éves fiatalember — SZÉHER MIHÁLY és Kautz Gyula támogatótja — mellett tették le a voksot, aki, ha ígéretes tehetségnek számított is, nem volt igazán ismert és tekintélyes.

Igaz, fiatalsága Körösy mellett szólt. Heteken belül kezdődött a népszámlálás, a jelöltre nyomban kinevezése után emberpróbáló feladatok vártak. Mozcékony, erélyes, nagy munkabírású emberre volt szükség. Mellette szólt az aritmetikus statisztika iránti egyértelmű elkötelezettsége: olyan fontos poszt, mint a fővárosi statisztikai hivatal vezetése, az új áramlatok iránt nyitott, rugalmas gondolkodású egyéniséget igényelt. A leglényegesebb azonban az, hogy mindez mellette szólhatott. Az az igazán figyelemre méltó, hogy a városi közgyűlés döntése mögött vélhetően éppen ezek a szempontok: az érdem, a rátermettség és az elvárható eredményesség szempontja s nem ezen kívül-felül álló megfontolások eshettek latba a legsúlyosabban.

Körösy kiválasztása példázatosan kedvező megvilágításba hozza a korabeli előmeneteli kilátásokat: az elitváltás módját, a közhatalmi klientúraépítésnek azt a menetét, amelyet a kiegyezés körüli évek — DEÁK, EÖTVÖS, Gorove, Kemény, CSENGERY, Kautz, KERKÁPOLY, TREFORT nevével jelezhető — szellemi-politikai elitje tartott kézben. A „magyar viktóriánusok” idősebb generációja, státusférfiúvá előlépett korosodó reformerek, a hivatásként megélt hivatali szolgálat munkásai — közöttük feltűnően sok morózus-puritán legényember —, akiket a kiegyezés évtizedes álmuk: a polgárosodás és jogállami berendezkedés megvalósíthatósága közelébe hozott. S ugyanakkor az utódlás problémájával: saját, küszöbön álló, felváltásuk gondjával is szembesített. Mit várt, mit várhatott még magától ez a nemzedék — a „hatalmas tölgyek” (György Endre) generációja — maga mögött tudván romantikus-liberális reformerségének éveit, a szabadságharc sokkját, az emigrációs és az itthoni kivárás aprómunkában eltöltött évtizedeit? A kényszerűen hosszúra nyúlt politikai szocializációnak: a készülődés jegyében eltelt évtizedeknek való-

színű hozama a céltudatos és szívós jövőépítés hajlama volt. S a távlatos megtérülések iránti érzék.

A váltóelitet építgető deák-párti „apák” döntései, több esetben, mintha ennek a hajlamnak és érzéknek az erősségére utalnának. Így, ha rövid időre is, — a kiegyezés körüli néhány évben — a magyarországi generációs elitváltások történetében példátlanul szerencsés helyzet állott elő: nem az alkalmatlan vénekre s szolgálatkész klientúrájukra rátorlódott dühös-turbulens ifjak nyomása, a státusukat féltők személyzeti taktikázgatásai, hanem a státusférfiúi nagyvonalúság, egy — kiöregedésével számot vető — nagy formátumú, vezető garnitúra merészen válogató utódkeresése, a formálódó Mű féltése lett a váltás mozgatója. Kőrösy József esetében is s más alkalommal is. A statisztikai közszolgálat kiépítésénél maradva, például a szolnoki kistisztviselő, Keleti Károly „felhozatala” esetében, akit Eötvös József szerzett be előbb lapjához szerkesztőnek, majd a földhiteintézetbe hivatalnoknak, ahonnan útja egyenesen Gorove minisztériumába vezetett.

HIVATALI STÁTUSOK ÉS A HIVATAL STÁTUSA

KÖRÖSY, KINEVEZÉSE UTÁN NEM SOKKAL, a főváros tudomására hozta, hogy egy három fős hivatal nem hivatal, legfeljebb kirendeltség. S egyúttal ambícióját is jelezte: a városi statisztikai közszolgálat és tudományos adatfeldolgozás hivatalát akarja kialakítani, olyan közhivatalt, amelynek tekintélye és szava van a főváros életében. Ezzel elkezdődött egy negyedszázados kemény küzdelem a hivatal kiépítéséért, pontosabban: azért a plusz hat státusért, amit Kőrösy szükségesnek tartott a stabil szervezeti keretek és hivatali rendtartás s a többé-kevésbé önálló, működés kialakításához.

Első — 1870-es — tervzetében négy státust kért, hármat kapott. Budapest egyesítése után öt, majd hét fős hivatalra tett javaslatot. Ez már közel állt ahhoz, amit ideálisnak vélt: egy kilenc fős hivatalt, aligazgatóval. A városi tanács 1874-es döntése hat fős keretet engedélyezett, a belügyminiszter azonban ehhez nem járult hozzá. A főváros hozzáállása sem volt egyértelműen támogató, annak ellenére, hogy a városegysítésről rendelkező szervezeti szabályzat a hivatal feladatkörét nagyon kitágította. A városvezetés keményen számonkérte a feladatok teljesítését, de nem jó szemmel nézte Kőrösy önállósulási törekvéseit. Az adatszolgáltatás ügyszereit állandóan bővítette: a hetvenes évek folyamán a kis hivatal hatáskörébe utalta a városi pénzügyek, az építkezések, a közüzemek (közvilágítás, vízvezeték- és csatornaépítés, kövezés, fásítás, közmunkák), a bűnügy, a biztosítás, a higiénia-járványügy és az időjárás folyamatos statisztikai figyelését. (A meteorológiának ekkor még nem volt külön intézménye.) A folyamatos ügyszerebővítést azonban nem a státuskeret bővülése, hanem az ügyszerek ellátásának főhatósági revíziói követték: KAMMERMAYER tanácsnok (a későbbi nagy hírű polgármester) időnként a hivatali működés eredményességét firtató vizsgálatokat kezdeményezett.

A főváros mindezzel együtt partner volt az egyezkedésben. A belügyminiszter viszont egyszerűen rendre visszadobta Körösy hivatalépítési kísérleteit. Ekkoriban gondolt a távozásra. Eközben az is megfordult a fejében, hogy a minisztériumi merevség nem egyszerűen takarékosági okokra vezethető vissza. A főhatósági ellenállásban esetleg része lehet *Pest város halandósága 1872–1873-ban és annak okai* c. tanulmányának is. Ebben a fővárosi népesség riasztóan magas halálozási arányát összefüggésbe hozta a piszkos és nyirkos pincelakásokba zsúfolódott szegénység nyomorával. S ami ennél is nagyobb baj: mindezt — kitergetvén a hazai szennyest — külföldön, németül is megjelentette.

Körösy azonban nem adta fel, s amikor 1893-ban legjobb tanítványát, Thirring Gusztávot aligazgatóvá nevezték ki, a státuskeret kilenc főre bővíthetett. Ez már az a hivatal volt, amit pályája kezdetén elképzelt: a helyettes és egyben utód révén biztosítva volt benne a működés folytonossága, s tagolt szervezeti rendjébe beépülhettek az előmenetel lehetőségei, ha úgy tetszik, a hivatali „szamárlétra” kilátásai. S ami a legfontosabb: az ügyvitel a napi, hivatali rutinmunkára és a tudományos adatfeldolgozásra egyaránt kész és képzett, stabil szakapparátus kezébe került. A hivatali szervezet kínosan lassú véglegesülése ellenére a hivatali rendtartás és a statisztikai szolgálat rendszere mintaszerű gyorsasággal alakult ki.

Az 1894-re kiküzdött hivatali felállás a következőképpen festett: igazgató és aligazgató, szaksegédek (rangsorban: első, második, harmadik szaksegéd) egy gyakornok, egy szakdíjnok és a szolga. Lássuk ezek után, hogy mire volt képes — az akkori adatfeldolgozási és -szolgáltatási technikák mellett — ez a hivatal, nemcsak a kilencvenes évekre kialakult formájában, hanem már jóval korábban is, amikor még csak formálódott.

A FŐVÁROSI KÖZHIVATALOK ÉS AZ ÉRDEKLŐDŐ POLGÁROK 1873-tól kezdődően minden hét csütörtökén kézhez kaphatták a fővárosi statisztikai hivatal *Heti Kimutatások* c. negyedéves összegezését. Ebből megtudhatták, hogy hányan születtek s hányan haltak meg az utóbbi napokban, tájékozódhattak a halálokokról, a kórházak betegforgalmáról, a fertőző betegségekről s ennek kapcsán arról is, ha valamelyik kerületben járvány ütötte fel fejét. Ugyanitt áttekinthették a gabonatőzsde forgalmát, az értéktőzsde árfolyamait, a marha- és lóvásár árait s az áruforgalom (kivitel és behozatal) fontosabb mutatóit.

A hivatal másik periodikája: a kettő-négy ívnyi terjedelmű *Havi Füzetek* részletesebb bontásban összegezte a demográfiai és gazdaságstatisztikai alapismereteket, újabb ügyköröket vont érdeklődési körébe, s elemzéseket is közölt. A népmozgalmi fejezetet huszonkilenc magyar és külföldi város adataival egészítette ki, meteorológiai megfigyeléseket ismertetett, közölte a közraktárak és elevátorok forgalmát, s külön rovatban tekintette át a periodikusan nem követett vegyes tudnivalókat.

A terjedelmes kiadványok a *Közlemények* sorozatban évente egy-két, olykor három, alkalommal jelentek meg. Ezek — Kőrösy idejében mintegy félszáz kötet — részint a népszámlálások és összeírások, hivatalos statisztika körébe tartozó, tematikus feldolgozásait tartalmazták, részint a tudományos statisztika — vagy az ekkoriban még szokványos másik megnevezés szerint: magánstatisztika — keretében elemezték a társadalom életének területeit, jelenségeit.

A rendezett adatforrások bősége: a négy népszámlálás, a fővárosi hatáskörben végzett kisebb összeírások s az a sokszálú, intenzív, kötelezettségekkel is járó kapcsolat, ami Kőrösy hivatalát a statisztika művelésének nemzetközi rendszerébe integrálta, a tudományos témák sokaságának feldolgozására adott lehetőséget. A tudósi-magánstatisztikus ambíciókat azonban leginkább maga a főváros: ez a hatalmas vizsgálati terep állította folyamatos kihívás elé. A múlt század második felében Budapest Európa leggyorsabban növekvő városa volt. Pest, Buda és Óbuda (1873-tól Budapest) lakosságának száma Kőrösy hivatali ideje — 1869 és 1906 között — megháromszorozódott: háromezereztől közel egy millióra növekedett. A növekedés üteme a kiegyezést követő negyedszázadban volt a legnagyobb. Ezalatt Budapest hatalmas vonzáskörű bevándorlási célpont lett, a magyar „Gründerzeit” ipari és szellemi kohója, etnikumok és kultúrák összezsúfolódásának terepe, monumentális építkezések, pezsgő üzleti élet, bérpaloták és nyomornegyedek helyszíne, ahol szinte hétről-hétre feltűnt valami új fejlemény, tapintható közelségbe került a változás. A város pusztasága folyamatosan új orientációkra, technikák és módszerek kipróbálására sarkallt, hipotézisek, szokatlan problémafelvetések megfogalmazására csábított. Kőrösy műhelye rendkívüli érzékenységgel követte a világvárossá izmosodó Budapest fejlődését. Rajta tartotta szemét a napi történéseken, s folyamatosan követte-értelmezte a változás nagy tendenciáit. S ha alkalom adódott rá, hogy a világban — nemzetközi kongresszusokon, kiállításokon, szakfolyóiratokban — bemutassa magát, a kis hivatal mindig élt a lehetőséggel.

MINDEZ MEGLEHETŐSEN ROSSZ FÉNYT VET a hivatal kiépülése körüli áldatlan huzavonára, a főváros aggályoskodására és a minisztérium merevségére. Mi más az, ha nem a teljesítményre fittyet hányó kicsinyes packázás? Az is, ha meggondoljuk, hogy ugyanekkor folyt a közhivatalok feltöltődése, puhulóban voltak a közhivatali (főként a minisztériumi) státuskeretek, s ebben a felpuhulásban a dzsentrimenekítésnek is szerep jutott. Kezdődött a „szolgabíró-korszak”, ahogy Halász Imre, a századelőről visszatekintve, a Deákpartin nagy időket felváltó silányabb kort, kisszerűbb közéletet: Tisza Kálmán korát aposztrofálta. Egy olyan korszak kezdetét, amelyben a közhivatali ténykedés eredményességét lassan kikezdte az érdem és tisztesség eróziója.

Memoárokban nem érdemes az emlék és az álom, a tény és az elfogultság közötti határvonalat keresgélni. Halász Imre ítélete, Deák és az idősebb Tisza korának túl kontrasztos bemutatása, sem

lehet mentes a kiegyezés körüli évek — a csillogó ifjúkor — mitizálásának hajlamától. Tény, hogy a közhivatali státusok száma a dualizmus mindegyik kormányzati időszakában és mindenütt — végül is Kőrös hivatalában is — növekedett. Ez a növekedés azonban — egy évszázados folyamat egészét tekintve — mindvégig szerény kezetek között maradt. A közalkalmazotti–köztisztviselői létszámrobbanás későbbi keletű. A Hivatal ekkoriban még inkább követte, mint kreálta a közfeladatokat. Az pedig esetenként mérlegelhető, hogy valójában mennyit ért egy-egy hivatali státus, fenntartása megérte-e a ráfordított közkiadásokat. A közfunkciók ellátásának szakszerűsége és a közszolgáltatások teljesítésének eredményessége hivatalonként bizonyára más-más, s még egy-egy típuson belül is — pl. a minisztériumi, a vármegyei, a városi hivatalok esetében — nagyon különböző lehetett.

Kőrös József intézetében néhány fős — mai szemmel nézve, valószínűtlenül szerény státusigényeket támasztó — kis szakapparátus szerveződött, a mai technikai lehetőségekkel szembeesítve is hihetetlenül nagy teljesítményekre. Itt egy hivatali állás jogosultságát elképesztő mennyiségű munka ellensúlyozta. Kőrös szívós hivatalépítési harca és a főhatóságok következetes szűkkeblősége a hivatali státus értékét, a fenntartására fordítható közpénz értékességét, a „kincstári” intézmény és holmi különös megbecsültségét, a közhivatalok még felhígulatlan világát is dokumentálja. Ez még a karcsúsítási-szanálási-leépítési kampányok előtti világ, amelyben az aprómunkának becsülete, az előmenetelnek rendje van, a takarékoság interiorizált érték, s nem a közkiadások — időnkénti — kímélésének külsődleges kényszere.

AZ ELSŐ JUBILEUM IDEJÉRE BEBIZONYOSODOTT, hogy érdemes volt vállalni a hivatalalapítással járó hosszas nyűglődést. Ez ugyanis nem egyszerűen a hivatali stallumok megszerzése körül bonyolódott. A státusharc igazi tétje a magyarországi statisztika intézményesülése és professzionalizálódása volt. Egy olyan vajúdasos folyamat, amely nagyjából egyidejűleg az országos hivatalban is végbement, és a kilencvenes évekre meglett az eredménye: a statisztikai érzék meggyökeresedett, az adatolás helyet kapott a napi igazgatás rutinmunkájában, s a közgondolkodásban és közérzület terén erősödtek a tényekből építkező érvelés és a tényekre támaszkodó önismeret pozíciói. Pontosság, életközeli tárgyilagosság, szakszerűség és rendszeresség, — erények, amelyeket respektál a polgár: *„Nekünk a szám csak hieroglif / Neked beszédesebb a szónál / Mi tévedünk, te nem, mert nincs / Biztosabb kalauz a valónál”* — írta Kiss József Kőrösyhez a *Heti Kimutatások* ezredik számának beköszöntőjében.

ÉLET – HALÁL, STATISZTIKA

Az 1872-es szentpétervári kongresszus óta Kőrös József a világ statisztikusai körében a városi statisztika specialistájának számított. Irodalmi munkásságának fele — megközelítőleg félszáz dolgozat —

ebbe a témakörbe sorolható. A másik félszáz közlemény: elméleti és módszertani munkáinak, járványügyi és demológiai dolgozatainak nagy része is a városi élet tömegjelenségeinek statisztikai megfigyeléseire támaszkodik. Az életműnek ez a fele tartalmilag sokféle ágazik, s egy kivételesen mozgékony elme rendkívül tág érdeklődési körét demonstrálja. Ebben a tág körben az indexszámítás módszertanától, a statisztikai adatfelvétel és nomenklatúra javításán—egységsítésén, a statisztikai logika körébe vágó dolgozatokon át, az oltásstatisztikai vitacikkéig és a világstatisztika kiépítéséig, a témák sokasága kapott helyet. Kőrösnek a felsorolt témakörök mindegyikében volt maradandóan érvényes — a nemzetközi ismertséghez és elismertséghez elegendő — mondanivalója. De vajon van-e s, ha van, mi az a gyújtópont, ami ezt a sokágú tudományos és gyakorlati ténykedést — mert az életműhöz a közhasznú kezdeményezések és városigazgatási újítások is hozzátartoznak — végső soron mozgatja? Mi a Mű egészének alapindítéka?

ÚGY GONDOLOM, KÖRÖSY JÓZSEF TEVÉKENYSÉGÉNEK EGÉSZÉT egyetlen statisztikai mutató fejezi ki — ha úgy tetszik: méri — a leghívebben: a fővárosi halálozási arányszám alakulása. Hivatalba lépésekor Budapest halálozása Európa nagyvárosai között kirívóan magas: 45 ezrelékes volt. Halálának évére — 1906-ra — ez a mutató 19 ezrelékre csökkent. Ezt a csökkenést előmozdítani: végső soron erre összpontosult Kőrös minden ambíciója. Egész életművét az életerő kérdésköre fókuszálja. Magához a fogalomhoz a köztudatban — már a múlt század végén is — romantikus gyökerezettségű víziók: a pusztulás-romlás-korcsosulás pánikban fogant képzetei kapcsolódtak. Az életerő-néperő hanyatlásának félelme. Akiket elsődlegesen ez a félelem motivált, azok — korántsem alaptalanul — a népesség veszélyes előregedésének és fogyásának rémképével számoltak, s figyelmüket a születésre, a születések számának gyorsuló csökkenésére összpontosították. Kőrösyt viszont alapvetően a hosszabb és jobb élet kialakíthatóságába vetett bizakodás motiválta. Az életerő-hanyatlás megállításának esélyeit ő inkább a halál visszaszorítására tett erőfeszítések lehetőségeiben: az élet meghosszabbíthatóságában kereste.

A demográfus hagyományosan a lét végső mozgatóinak számszerűsítésére, kvantifikálható összefüggéseire összpontosít; az élet kezdete és vége: a születés és halál állanak érdeklődése közepontjában. Kőrös nemzetközileg is jegyzett eredményeket ért el a születési statisztika szakszerűsítése terén. A mortalitási táblákhoz hasonló módon szerkesztett natalitási táblái — a londoni akadémia kiadásában — az egész világon feltűnést keltettek. A születés-korlátozás demográfiai következményei őt is foglalkoztatták, tudományos érdeklődése a természetes önreprodukcióban beállott drasztikus változásokra, az egykezés gyorsan terjedő szokására is kiterjedt. Nyugtalan elméjét mégis inkább a halál: a halálokok statisztikája, a halálozás szociális összefüggései, a járványokban arató halál visszaszorít-

hatósága, a hosszú élet örökletes és környezeti összetevőinek tisztázása kötötte le.

ELSŐ FELTŰNÉST KELTŐ DOLGOZATÁBAN a nyomor és a halál összefüggését kereste. Már a hetvenes évek elején kijárta, hogy a szokványos halottkémlési bizonylat részletezőbb legyen. Halálóki adatlapját mintaként vették át a statisztikai hivatalok. A statisztika módszertanában a halandósági mutatószám megtisztítására kidolgozott megoldása örökítette meg nevét. Vitatott felvetései és vitáik jórészt a betegségek megelőzésével, a járványok visszaszorításával kapcsolatosak. Tíz dolgozatot írt az oltási statisztika körében. Védőoltással kapcsolatos nézeteivel a statisztikai és egészségügyi szakkörök vitáinak középpontjába került. A himlőoltás bevezethetősége s ezen túlmenően a járványos betegségek — a hasi hagymáz (hastífusz), a gümőkór, a roncsoló toroklob (diftéria), a kanyaró, a vörheny — elleni szérumok védőerejét, embereken való kipróbálhatóságát és tömeges alkalmazhatóságát övező kétségek Európa-szerte megosztották az orvosok és statisztikusok köreit. A „vakcinapárti” és „vakcinaellenes” iskola vitáiból végülis az előbbi: az a szakembercsoport került ki győztesen, amelynek Kőrösy József egyik nemzetközileg ismert és elismert képviselője volt.

Mi befolyásolja inkább az ember életerejét s annak legkézenfekvőbb mértékét: az élet tényleges és várható tartamát? A szülők életkora? Az öröklött hajlamok, készen kapott élettani adottságok? A fizikai, a biológiai és a szociális környezet? Mik a korai halál valószínűsíthető örökletes és környezeti tényezői? Mit fednek el és mit fednek fel a hatóságilag megállapított halálokok? Vannak-e a szegénységre, vagyonosságra, fajokra, klímákra jellemző halálokok? Mi magyarázza bizonyos területek és csoportok nagyobb védettségét vagy védtelenségét a járványos fertőzésekkel szemben? Az éghajlat, a jólét, a vagyonosság különbségei? S mi ezeknek a különbségeknek a szerepe a járványos betegségek terjedésében? Vannak-e egyáltalán a járványok terjedésének törvényszerűségei? Kérdések — a Kőrösy-életmű jellemző kérdésfelvetései — amelyek végső soron mind a létezés determináltságával és alakíthatóságával, a szabad akaratérvényesítés mozgásterének kipuhatólásával kapcsolatosak.

A statisztika aritmetikai irányzata, amivel, jó ideje már, a statisztikát azonosítjuk, Kőrösy József korában fiatal tudománynak számított. Fél évszázad telt el azóta, hogy az asztrológiából-meteorológiából kiválva, vagy azon belül, önállósodni kezdett. Kezdetben erősen uralta az obszervatóriumi beállítódás és szemlélet, a földi lét kozmikus meghatározottságán alapuló, annak valószínűsíthető isteni törvényeiből kiinduló csillagászati világgép. A múlt századi deszakralizálódás ezt a beállítódást és világgépet sem hagyta érintetlenül. A statisztikai — „politikai aritmetikai” — megfigyelésekben a társas tömegjelenségek természeti törvényeit, determináltságait keresték.

Kőrösy is ezeket kereste. Ő is osztozott kora naturalisztikus világszemléletében, az egylényegűnek gondolt világ tudományos megismerhetőségében. Gyakorló statisztikusként ugyanakkor úgy

látta, hogy a természeti és az emberi világ különbözősége sem hanyagolható el. Ő is alapvetőnek vélte az ember biológiai meghatározottságát.

„Abból, ami fizikai, erkölcsi és értelmi tulajdonságainkból egyediségünket képezi, — írta a szülők életkora és gyermekeik haláloka között összefüggést kereső dolgozatában — legkevesebb az, amit magunk szereztünk: a legtöbbet már magunkkal hozzuk a világra és pedig jórészt szüleink tulajdonságainak átöröklése útján.”

A NEVES BAJOR STATISZTIKUS ÉS NEMZETGAZDA, GEORG MAYR könyvét a társadalmi élet törvényszerűségeiről, a korszak természettudományos gondolkodásmódjának ezt a nagy hatású dokumentumát Kőrösy fordította le — névtelenül — magyarra. Ugyanakkor első nagyobb dolgozatát az akaratszabadságról írta (1872), s ő ültette át először magyarra DAVID HUME közgazdaságtani tanulmányait (1886). Az akaratszabadság etikai — indeterminista — felfogásának jogosultságát sohasem vetette el, s alapvetően pozitivistá világvilágképét inkább a skót empirizmus, mint a francia szcientizmus formálta. ADOLPHE QUÉTELET — a modern statisztika megalapítója — gondolkodásának nyers naturalizmusával szemben pályája kezdetétől fogva voltak fenntartásai. A nagy belga statisztikus kulcsfogalma: a „társadalmi fizika” helyett inkább a „társadalmi biológia” kifejezést használta. A tömegjelenségekben megállapítható oksági kapcsolatok kutatása közben végül is az érdekelte, hogy a törvényszerűségek hagynak-e, s ha igen, mekkora mozgásteret hagynak az egyén szabad akaratának érvényesülésére és a társas lét alakíthatóságára? Ismeretük mennyiben segíthet hozzá ahhoz, hogy a tömeges társas lét befolyásolhatóságának mozgásterét kitégítsük?

Kőrösy a gyakorlati, és a szó szoros értelmében életbe — tömegek életébe — vágó problémák, például a védőoltások bevezethetősége, szembesítették azzal, hogy e téren a tömegjelenségek tudományának lehetősége és tudósának felelőssége egyaránt óriási. Napi munkája szembesítette azzal is, hogy mint gyakorló statisztikus nem fogadhatja el minden differenciálás nélkül kora uralkodó (pozitivistá-evolucionista) szemléletét: az egylényegű, egységes és azonos törvény(ek) meghatározta világ képzetét. Mert a tapasztalati tények és a tények közötti oksági összefüggések megismerhetőségének lehetőségei mások a természeti, és mások az emberi világban. A természet világában alkalmazható kísérlet megbízható támpontokat ad az összefüggések valószínűsítésére. Emberekkel viszont nem lehet kísérletezni. A statisztikus mégis valami hasonlóra kényszerül, amikor az emberi sokaságokban észlelt szabályszerűségekből valószínűsíthető okora és következményekre, várható jövőbeni fejleményekre mutat rá. A tömeges észlelés és a kísérlet logikája rokonítható.

Kőrösy erre a — statisztikai logikai érdeklődése középpontjába állított — rokonságra utalva, bevezette szakmájába a „statisztikai kísérlet” fogalmát. Ez — a tömeges észlelés oksági elemzése — lényegét tekintve, mégiscsak kísérlet, s mint ilyen, a felelősség nyo-

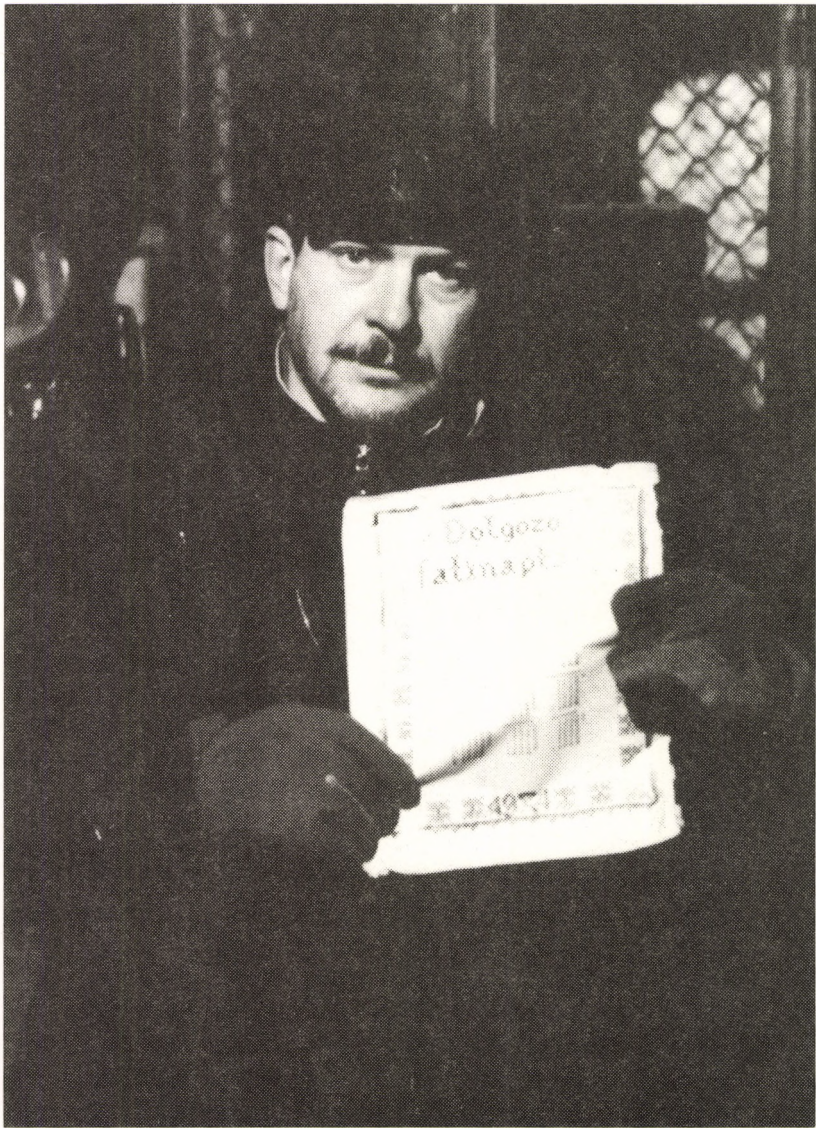
masztó súlyát terheli a statisztikusra. Kőrösy esetében azt a nap mint nap felvethető lelkiismereti kérdést, hogy

„...mikép sáfárokodtam a fővárosunk statisztikai obszervatóriumában összegyűlő demológiai kincseknek ezen részével (a húsz éve figyelt születési és halandósági adatokkal — S. J.); mikép értékesítém szaktudományom érdekében azon nagybecsű jogot, mely egy félmilliónyi néptömeget annak társadalmi, családi, élet- és halálozási viszonyait a statisztikai hivatalnak mintegy experimentálásra engedti át.” (K.J.: *Demológiai tanulmányok*. In: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*. 10. k. MTA. Budapest. 1890. 9. o.)

KÖRÖSY, „OBSZERVÁTORIUMÁNAK” MŰKÖDŐKÉPESSÉGÉÉRT folytatott, elszánt küzdelme éppen úgy erre a mélyen átélt felelősségre vezethető vissza, mint a statisztikai — ha úgy tetszik: kísérleti — technikák és módszerek folytonos javítását szolgáló igyekezete. S a metódusokat, absztrakciókat, logikai eljárás módokat és megoldásokat kísérő félelmei is ezzel kapcsolatosak: a szorongással, hogy az absztrakciók talán nem is a valós folyamatokról szólnak, a belőlük levont gyakorlati következtetések viszont a tényleges valóságot, emberi életek sokaságát érintik.

Azt hiszem, ennek a mára — a számítertechnika és -gondolkodás popularizálódásának időszakára — jócskán inflálódott felelősségérzetnek nagy része van abban, hogy Kőrösy az aritmetikai irányzat kiemelkedő képviselőjeként sem tartotta idejétmúltnak a „státus- és honisme” művelését. Ellenkezőleg: az egyéni észlelést, az egyedi leírást, a statisztika — múlt század végén már akár vicinálisnak is minősíthető — régi, államföldrajzi változatait a tömeges észlelés nem mellőzhető kiegészítőjének és kontrolljának tartotta. Az „utazó statisztikus”, monográfus — írta a kilencvenes években kezdeményezésére kiadott vármegyei monográfiák indító kötetében — esetenként olyan nyilvánvaló összefüggésekre mutathat rá, amelyek az aritmetikai statisztika látóköréből kiesnek, vagy annak lehetőségeit meghaladják.

SAÁD JÓZSEF

GOTHÁR PÉTER: A RÉSZLEG